

Значення бізнесу для соціально-економічного розвитку територіальної громади

Олег В. Бондар ¹ *

¹ Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника (Україна). Аспірант кафедри публічного управління та адміністрування.

* Автор-кореспондент, e-mail: O_L_E_G_5@ukr.net

СТАТТЯ	АНОТАЦІЯ
Дослідницька DOI: 10.70651/3041-2498/2025.4.01 Авторське право © 2025 автора Цей твір ліцензовано на умовах Ліцензії Creative Commons «Із Зазначенням Авторства – Некомерційна 4.0 Міжнародна» (CC BY-NC 4.0). 	Стаття присвячена дослідженню ролі бізнесу як ключового чинника соціально-економічного розвитку територіальних громад. Мета дослідження – проаналізувати значення бізнесу в контексті соціально-економічного зростання громад, з урахуванням децентралізаційних процесів і сучасних викликів, що постають перед бізнесом в Україні. В ході наукового дослідження використовувалися загальнонаукові методи пізнання: аналіз і синтез, індукція і дедукція, порівняння, узагальнення, системний підхід та методи структурно-функціонального аналізу. Результати дослідження показують, що бізнес є однією з провідних рушійних сил розвитку територіальних громад, оскільки забезпечує зайнятість населення, створює конкурентне середовище, наповнює місцеві бюджети та стимулює розвиток локальної інфраструктури. У результаті підприємницької активності реалізуються інвестиційні проєкти, оновлюється господарський комплекс громад, а також мобілізуються внутрішні ресурси для сталого розвитку. З огляду на процеси децентралізації, саме підприємницьке середовище слугує основою для формування стратегічних планів розвитку, сприяє економічній самодостатності та підвищенню якості життя населення. Водночас виявлено, що функціонування бізнесу у сучасних умовах залишається надзвичайно складним через вплив воєнних дій, фінансових обмежень, дефіциту трудових ресурсів, високого податкового навантаження та інституційної нестабільності. Значна частина підприємств зупинила діяльність або зазнала суттєвих втрат, що негативно позначилося на динаміці розвитку громад. Низький рівень ділової активності ускладнює реалізацію стратегій відновлення, особливо в регіонах, що зазнали найбільших руйнувань. Проте, незважаючи на складну ситуацію, перспективи розвитку бізнесу на місцевому рівні залишаються позитивними. Практичне значення дослідження полягає у формуванні науково обґрунтованих рекомендацій щодо підвищення ефективності підтримки підприємництва як основи соціально-економічного розвитку територіальних громад.

КЛЮЧОВІ СЛОВА

бізнес, територіальна громада, розвиток, децентралізація, підприємництво.

e-ISSN 3041-2498

Public Management and Policy

<https://www.eu-scientists.com/index.php/pmap>

The Importance of Business for the Socio-Economic Development of Territorial Communities

 Oleh Bondar ¹ *

¹ Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ukraine). Postgraduate Student of the Department of Public Management and Administration.

 * **Corresponding Author**, e-mail: O_L_E_G_5@ukr.net

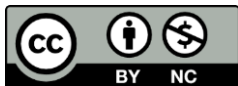
ARTICLE INFO

ABSTRACT

Research Article

DOI:

[10.70651/3041-2498/2025.4.01](https://doi.org/10.70651/3041-2498/2025.4.01)

 Copyright © 2025
by author

This is an open access journal and all published articles are licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0)

The article focuses on examining the role of business as a key factor in the socio-economic development of territorial communities. The study aims to analyze the significance of business in the context of community growth, taking into account decentralization processes and the modern challenges faced by businesses in Ukraine. The study employed general scientific methods of cognition: analysis and synthesis, induction and deduction, comparison, generalization, a systemic approach, and methods of structural and functional analysis. The results show that business plays a crucial role in driving the development of territorial communities by creating jobs, fostering competition, contributing to local budgets, and stimulating infrastructure growth. Entrepreneurial activity leads to the implementation of investment projects, the modernization of local economic systems, and the mobilization of internal resources for sustainable development. Given the ongoing decentralization, the business environment forms the basis for strategic development planning, enhances economic self-sufficiency, and improves quality of life. At the same time, it has been found that operating a business under current conditions is extremely difficult due to the impact of military actions, financial constraints, labor shortages, high tax burdens, and institutional instability. A significant number of enterprises have suspended operations or suffered considerable losses, negatively affecting the dynamics of community development. Low business activity complicates the implementation of recovery strategies, especially in regions most affected by destruction. However, despite the difficult circumstances, the prospects for business development at the local level remain positive. The practical value of the study lies in the development of scientifically grounded recommendations aimed at improving the effectiveness of support for entrepreneurship as a foundation for the socio-economic development of territorial communities.

KEYWORDS

business, territorial community, development, decentralization, entrepreneurship.

1. Вступ

Сучасна трансформація соціально-економічного простору України в умовах децентралізації, повномасштабної війни та глобальної економічної нестабільності висуває нові вимоги до стратегічного управління розвитком територіальних громад. У цьому контексті бізнес виступає як ключовий структуроутворюючий елемент регіонального розвитку, формуючи основу зайнятості, інвестиційної активності, податкових надходжень і соціальної стабільності. За статистичними даними, бізнес-структури забезпечують близько 72% реалізації продукції в Україні, а їх частка в загальній кількості суб'єктів господарювання становить понад 90% [5]. У період воєнної економіки саме бізнес виконує роль головного джерела зайнятості — близько 80% робочих місць створюється саме в його межах. Ці показники демонструють не лише економічну, а й соціальну значущість підприємницької активності для функціонування місцевих спільнот [2].

Погіршення макроекономічного середовища, спад інвестиційної привабливості, девальваційні ризики та дефіцит трудових ресурсів ускладнюють можливості для відновлення і розвитку бізнесу в регіонах. Тим не менш, активізація локального підприємництва залишається ключовим чинником забезпечення економічної стійкості громад.

2. Огляд літературних джерел

Питання значення бізнесу для соціально-економічного розвитку територіальної громади є достатньо дослідженим у вітчизняній науковій літературі. Значний внесок у розвиток цієї теми зробила С.І. Безсонова [1], яка зосереджується на використанні світового досвіду для підтримки підприємництва в умовах воєнного конфлікту, що особливо актуально в сучасному українському контексті. І.Г. Брітченко [2] розкриває важливість малого бізнесу як рушія регіонального розвитку, акцентуючи увагу на його здатності генерувати робочі місця та активізувати місцеву економіку. О.І. та Н.В. Васильєва [3] аналізують концептуальні підходи до сталого розвитку територіальних громад, де бізнес виступає одним із ключових елементів забезпечення цього процесу.

Окремо варто відзначити Н.І. Керецман, М.М. Пітюлич та Н.М. Попадинця [4], які визначили стратегічні пріоритети для соціально-економічного розвитку громад, підкреслюючи важливість партнерства між місцевою владою і бізнесом. Л. Пронько, К. Затайдух та Я. Чорний [7] розглянули економічні перспективи громад крізь призму внутрішніх ресурсів, акцентуючи на інституційній спроможності громад залучати та утримувати бізнес. Водночас Р. Содомо з колегами [9] здійснили моніторинг реальних показників розвитку, що дозволяє оцінити вплив бізнесу на місцеву економіку не лише теоретично, а й емпірично.

Незважаючи на зростання інституційної спроможності територіальних громад та розширення інструментів підтримки бізнесу, досі залишаються невирішеними низка проблем, що стримують ефективну реалізацію підприємницького потенціалу на місцевому рівні. Серед них - недостатній рівень доступу до фінансування, слабка інноваційна динаміка, нерівномірність регіонального розвитку, відсутність ефективної взаємодії між бізнесом і органами місцевого самоврядування, а також структурна нестабільність в умовах війни. Новизна дослідження полягає у комплексному аналізі ролі бізнесу як багатофункціонального чинника соціально-економічного розвитку територіальних громад в умовах системної кризи, з урахуванням сучасних статистичних показників, воєнних викликів і кращих практик регіонального управління.

3. Постановка завдання

Мета статті — з'ясувати значення бізнесу як чинника соціально-економічного розвитку територіальної громади. Для досягнення мети потрібно виконати такі завдання: охарактеризувати основні механізми, за рахунок яких бізнес сприяє розвитку територіальних громад; проаналізувати сучасний стан підприємницького середовища в Україні; визначити перспективи розвитку бізнесу в умовах децентралізації та воєнної економіки.

4. Методи та матеріали

Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові підходи, зокрема системний, структурно-функціональний, комплексний та порівняльний аналіз. У роботі використано методи логічного узагальнення для визначення значення бізнесу в розвитку громади, аналізу і синтезу - для структурування чинників впливу підприємницької діяльності на місцевий розвиток, індукції - для формування загальних висновків на основі емпіричних даних, та контент-аналізу - для опрацювання нормативно-аналітичних матеріалів і статистичних джерел.

5. Результати та обговорення

Територіальні громади в Україні, в умовах децентралізації, отримали можливість самостійно формувати стратегії розвитку, що враховують як внутрішні ресурси, так і зовнішні чинники. Ключовим фактором успішного розвитку громади є формулювання реалістичних і досяжних цілей, базованих на глибокому аналізі наявного потенціалу. У цьому процесі бізнес відіграє важливу роль, адже він є основним джерелом економічної активності, інвестицій та зайнятості на локальному рівні, що забезпечує стійкість і динамізм соціально-економічного розвитку громади [4].

Основні складові соціально-економічного розвитку територіальних громад включають:

1. Розвиток малого та середнього бізнесу - це основа економічної активності громади, яка забезпечує нові робочі місця та сприяє інноваціям. Бізнес є двигуном економічного зростання через створення доданої вартості та стимулювання внутрішньої конкуренції [7].

2. Залучення інвестицій - активна інвестиційна політика сприяє розвитку інфраструктури, підвищенню привабливості громади для бізнесу та покращенню соціальних умов. Бізнес, у свою чергу, є основним каналом для залучення зовнішніх та внутрішніх інвестицій [7].

3. Модернізація інфраструктури - для забезпечення ефективної діяльності бізнесу необхідно постійно вдосконалювати інфраструктуру громади, включаючи транспорт, енергетику та зв'язок [7].

4. Розвиток людського капіталу - покращення освіти, охорони здоров'я та соціальних послуг є важливими факторами для підвищення продуктивності праці [7].

5. Екологічна стійкість - сталий розвиток територіальних громад передбачає інтеграцію принципів екологічної відповідальності в усі сфери діяльності [7].

За статистичними даними, малий і середній бізнес становить 90% усього бізнесу в Україні, забезпечуючи при цьому 72% реалізації продукції в межах національного господарства [5]. У європейських країнах цей сектор формує до 60% бюджетних надходжень, що вказує на надзвичайно високий потенціал для фіскальної децентралізації, якщо в Україні будуть створені належні умови для його розвитку [2]. Проте попри високе функціональне навантаження, економічне середовище для бізнесу залишається надзвичайно складним, що знижує його здатність до довготривалого стратегічного планування та інвестування. Згідно з даними 19-ї хвили дослідження стану мікро-, малого та середнього бізнесу, показник Ukrainian Business Index (UBI) після незначного покращення в серпні 2024 року (39,9 пункту) знову знизився до 36,9 пункту зі 100 можливих, що залишається у зоні негативних очікувань (<50 пунктів) [8]. Варто зазначити, що виробничі підприємства демонструють дещо кращі очікування (41,8 пункту), ніж представники невиробничого сектору (35,2 пункту), що свідчить про відносну стійкість реального сектору економіки в умовах кризи [8].

У сучасних умовах воєнного часу український бізнес функціонує у середовищі високої турбулентності, що обумовлюється як внутрішніми соціально-економічними чинниками, так і зовнішньополітичними викликами [6]. Однією з найгостріших проблем залишається дефіцит трудових ресурсів, спричинений масштабною міграцією населення та мобілізацією. Це призводить до зростання вартості робочої сили, що, з одного боку, є позитивним чинником для працівників, але з іншого - підвищує витрати бізнесу, зменшуючи його конкурентоспроможність, особливо в умовах обмеженого доступу до дешевих кредитів і зростання цін на енергоносії. У поєднанні з інфляційними процесами зростання зарплат також виступає проінфляційним чинником, що стимулює жорсткішу монетарну політику з боку НБУ, ускладнюючи кредитування малого і середнього бізнесу [6].

Крім того, зростання податкового навантаження, яке відбувається на тлі невизначеності щодо обсягів та строків надходження зовнішньої допомоги, створює додаткові фінансові ризики для бізнесу. Частина підприємств змушена переходити до тіньових схем, що негативно позначається як на прозорості економічного середовища, так і на надходженнях до місцевих бюджетів - ключового джерела фінансування стратегій розвитку територіальних громад [6].

Ще одним викликом є зниження зовнішньої конкурентоспроможності української економіки, що виявляється в рекордному торговельному дисбалансі. Експортно-орієнтовані сектори бізнесу втрачають ринки збуту або змушені працювати в умовах надвисокої логістичної вартості, нестабільності регуляторного середовища та валютних коливань [6].

Водночас війна стимулює розвиток military tech та ВПК, проте відсутність довгострокового бюджетного планування і системної підтримки стримує повноцінне розгортання цього потенціалу. Таким чином, навіть у сегментах, де існує об'єктивний попит, бізнес нашоухується на інституційну невизначеність [6].

Бізнес, зокрема малий і середній, виступає фундаментальним чинником соціального розвитку територіальних громад в Україні, формуючи не лише економічні, а й соціальні передумови для забезпечення добробуту населення, зниження безробіття та підвищення якості життя.

Перш за все, малий бізнес є основою зайнятості населення, забезпечуючи значну частку робочих місць на локальному рівні, що є критично важливим у період воєнного стану та масштабних внутрішніх переміщень населення [2]. У контексті інтеграції внутрішньо переміщених осіб (ВПО) роль бізнесу набуває ще більшого значення. Територіальні громади, які стали місцем компактного проживання ВПО, стикаються з новими соціальними викликами, зокрема зростанням навантаження на місцеві бюджети та соціальні служби. У цьому контексті підтримка самозайнятості, підприємницьких ініціатив і створення нових робочих місць є ефективним інструментом адаптації переселенців, а також засобом соціальної стабілізації на місцевому рівні [1].

Фінансова допомога з державного та місцевих бюджетів, яка спрямована на покриття базових потреб ВПО, повинна поєднуватися з активними політиками соціально-економічної інтеграції, такими як спрощення процедур започаткування бізнесу, організація курсів перекваліфікації, розширення доступу до освіти, а також стимулювання використання набутих компетентностей переселенців для модернізації місцевої економіки [1].

Бізнес-сектор в Україні, а особливо малий та середній, попри його системоутворюючу роль у соціально-економічному розвитку територіальних громад, перебуває нині в стані глибокої вразливості через сукупність глобальних, внутрішньоекономічних і воєнних чинників. Аналіз актуального стану підприємницького середовища дозволяє виокремити комплекс ключових проблем:

1. Висока чутливість до зовнішніх шоків. Сектор малого бізнесу є надзвичайно вразливим до дії несприятливих факторів, що особливо проявляється в умовах глобальної економічної нестабільності. Поточна економічна криза, яка охопила світову економіку, загострює потребу в державній підтримці підприємництва [2].

2. Фінансово-монетарні ризики. До глобальних проблем, що чинять вплив на розвиток бізнесу в Україні, належать: девальвація гривні, валютні коливання, затримки внутрішніх і зовнішніх платежів, а також політичні ризики [2].

3. Обмежений доступ до фінансових ресурсів. Суб'єкти малого та середнього бізнесу мають обмежений доступ до банківського кредитування і ринку капіталу. Причинами цього є як надмірна зарегульованість, так і загальний рівень фінансової нестабільності [2].

4. Втрати внаслідок війни. Повномасштабна війна спричинила безпрецедентні економічні втрати. За результатами дослідження стану бізнесу в Україні, проведеного у грудні 2023 – січні 2024 року, дві третини малого та середнього бізнесу були змушені припинити або частково призупинити діяльність. Найбільших втрат зазнали підприємства південних та східних регіонів, однак негативний вплив війни поширився на всю територію країни [10].

5. Відсутність стартового капіталу для відновлення. Значна частина підприємств (33% опитаних) вказала на дефіцит капіталу як ключову перешкоду для відновлення діяльності. Ця проблема стала однією з п'яти найвагоміших серед понад 20 визначених бар'єрів, які перешкоджають поверненню до повноцінної діяльності [10].

6. Нестабільність регуляторного та податкового середовища. Умови ведення бізнесу ускладнюються непередбачуваністю податкової політики, особливо на тлі затримок із надходженням зовнішньої фінансової допомоги [6].

7. Дефіцит трудових ресурсів. Мобілізація та трудова міграція спричинили нестачу кваліфікованих кадрів, що ускладнює відновлення виробничих процесів і обмежує потенціал зростання підприємств [6].

8. Регіональна асиметрія у відновленні. Бізнес у постраждалих регіонах має значно менші шанси на швидке відновлення через руйнування інфраструктури, втрату логістичних зв'язків і скорочення локального попиту.

Перспективи розвитку бізнесу в Україні, особливо на рівні територіальних громад, формуються під впливом як зовнішніх викликів, так і внутрішніх трансформаційних процесів, що вимагають адаптивних, інноваційних та децентралізованих підходів до стимулювання економічної активності. В сучасних умовах війни, соціально-економічної нестабільності та загального падіння інноваційного потенціалу української економіки, саме підприємницька діяльність постає як один із ключових механізмів відновлення, згуртованості та сталого розвитку територіальних громад.

Однією з головних загроз для майбутнього економіки України є зниження рівня інноваційності, що проявляється у суттєвому падінні позиції держави у Global Innovation Index - з 45 на 60 місце у 2020–2024 роках. Це свідчить про спрощення економічної структури та зменшення частки виробництва складної продукції [8]. З огляду на це, розвиток малого і середнього бізнесу має не лише компенсувати втрати у виробничому секторі, а й стати основою для інноваційної трансформації локальних економік, забезпечуючи адаптацію нових моделей господарювання, соціальних інновацій і технологічних рішень.

Соціально-економічні інновації у рамках розвитку підприємництва здатні забезпечити не лише економічне зростання, але й вирішення соціальних проблем — зайнятості, інтеграції вразливих груп, підвищення якості життя населення. Вони включають створення нових бізнес-моделей і послуг, які відповідають потребам громад та одночасно сприяють інклюзивному зростанню [7].

Розглянемо таблицю 1 з узагальненням напрямів впливу соціально-економічних інновацій на розвиток територіальних громад.

Таблиця 1. Напрями впливу соціально-економічних новацій на розвиток територіальних громад

Напрямок	Суть впливу соціально-економічних інновацій
1. Розв'язання соціальних проблем	Інновації спрямовані на подолання бідності, нерівності, покращення здоров'я, освіти та реагування на екологічні виклики.
2. Стимулювання економічного зростання	Інновації сприяють створенню нових ринків, продуктів і послуг, що активізує економічну динаміку.
3. Рівномірний розподіл вигод	Інновації забезпечують справедливий розподіл економічних вигод серед різних соціальних груп.
4. Приваблення інвестицій	Інноваційні підходи можуть залучати фінансування з приватних, державних та міжнародних джерел.
5. Підвищення стійкості економік	Інновації формують адаптивні економіки, здатні реагувати на кліматичні зміни, економічні кризи та інші глобальні виклики.

Джерело: розроблено автором за даними, наведеними у [7].

У цьому контексті особливої уваги заслуговує досвід Львівської громади, яка демонструє позитивну динаміку соціально-економічного розвитку завдяки комплексним програмам підтримки бізнесу, реалізованим на обласному рівні. Програма підвищення конкурентоспроможності Львівської області включає цілу низку інструментів, таких як відшкодування відсотків за кредитами, гранти для ветеранів, безповоротна допомога на стартапи, а також ваучери на розвиток бізнесу [10]. Особливо варто підкреслити акцент на підтримці ветеранів війни, що не лише сприяє реінтеграції цієї групи в економічне життя, а й створює базу для нових підприємницьких ініціатив. Успішна реалізація подібних програм на Львівщині забезпечила стійкий соціально-економічний розвиток територіальних громад, з особливим акцентом на сільську місцевість. Серед пріоритетів розвитку виокремлюють: інвестиції в аграрний сектор, креативні індустрії, органічне сільське господарство, туризм,

розвиток цифрових технологій, розширення доступу до Інтернету та електронної охорони здоров'я [9]. Це створює умови для диверсифікації економіки, зменшення залежності від традиційних галузей і посилення економічної самодостатності громад.

Законодавча база також створює сприятливі умови для підтримки підприємництва: органи місцевого самоврядування мають право ініціювати й реалізовувати місцеві програми фінансової підтримки бізнесу, що охоплюють як безповоротні гранти, так і механізми ваучерної підтримки, співфінансування та відшкодування відсоткових ставок [10]. Ці інструменти, закріплені в Законі України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва», надають громадам реальні повноваження для формування сприятливого підприємницького середовища [3].

6. Висновки

Бізнес є одним із ключових факторів соціально-економічного зростання територіальних громад, адже забезпечує зайнятість населення, формує конкурентне середовище, сприяє наповненню місцевих бюджетів і створенню локальної інфраструктури. За рахунок підприємницької активності реалізуються інвестиційні проекти, модернізується господарський комплекс громад, активізуються внутрішні ресурси розвитку. В умовах децентралізації саме бізнес виступає платформою, на якій базуються стратегічні плани розвитку територій, забезпечується економічна самодостатність та підвищується якість життя населення.

Попри важливу роль бізнесу, сучасна економічна ситуація в Україні залишається складною. Підприємства функціонують у нестабільному середовищі, що формується під впливом воєнних дій, фінансових обмежень, нестачі трудових ресурсів, податкового тиску та інституційної невизначеності. Водночас перспективи розвитку бізнесу на рівні територіальних громад залишаються вагомими. Успішні приклади підтримки підприємництва, як у Львівській області, засвідчують ефективність комплексних програм, що поєднують фінансові інструменти, інноваційні підходи та цільову підтримку окремих груп населення. Подальший розвиток можливий завдяки впровадженню соціально-економічних інновацій, децентралізованих механізмів підтримки, розвитку цифрових технологій та залученню інвестицій. За таких умов бізнес здатен стати не лише економічною опорою громади, а й основою її стійкості, інклюзивності та конкурентоспроможності.

References

1. Bessonova, S. I. (2019). Rozvytok rehionalnoho pidpriemnytstva z vykorystanniam svitovoho dosvidu v umovakh voiennoho konfliktu [Development of regional entrepreneurship using global experience under conditions of military conflict]. *Tsentralnyi naukovyi visnyk. Ekonomichni nauky – Central Scientific Bulletin. Economic Sciences*, 3(36), 292–300. [https://doi.org/10.32515/2663-1636.2019.3\(36\).292-300](https://doi.org/10.32515/2663-1636.2019.3(36).292-300) (in Ukrainian).
2. Britchenko, I. H. (2010). Vplyv maloho biznesu na rehionalnyi rozvytok [The impact of small business on regional development]. *Naukovyi visnyk Poltavskoho universytetu spozhyvchoi kooperatsii Ukrainy – Scientific Bulletin of Poltava University of Consumer Cooperation of Ukraine*, 4(43), 15–18. <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/9624/1/Вплив%20малого%20бізнесу%20на%20періодичний%20розвиток.pdf> (in Ukrainian).
3. Vasylieva, O. I., & Vasylieva, N. V. (2018). Kontseptualni zasady staloho rozvytku terytorialnykh hromad [Conceptual foundations for sustainable development of territorial communities]. *Investytsii: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience*, (8), 74–78. http://www.investplan.com.ua/pdf/8_2018/17.pdf (in Ukrainian).
4. Keretsman, N. I., Pitiulych, M. M., & Popadynets, N. M. (2023). Stratehichni priorytety sotsialno-ekonomichnoho rozvytku terytorialnykh hromad rehionu [Strategic priorities for socio-economic development of regional communities]. *Rehionalna ekonomika – Regional Economy*. (3). URL: <https://doi.org/10.36818/1562-0905-2023-3-3> (in Ukrainian).
5. Priorytety ta vyklyky diialnosti maloho ta serednoho biznesu u 2025 rotsi: komitetski slukhannia [Priorities and challenges of SME activity in 2025: committee hearings]. (2025). *dtkt.ua*. <https://news.dtkt.ua/society/economics/97471-prioriteti-ta-vikliki-diialnosti-malogo-ta-serednyogo-biznesu-u-2025-roci-komitetski-slukhannia> (in Ukrainian).

6. Prohnoz ekonomiky Ukrainy 2025: vidnovlennia chy halmuvannia? [Ukraine's economy forecast 2025: Recovery or slowdown?]. (2025). *uifuture.org*. <https://uifuture.org/publications/prognoz-ekonomiky-ukrayiny-2025> (in Ukrainian).
7. Pronko, L., Zataidukh, K., & Chornyi, Ya. (2024). Ekonomichniy rozvytok terytorialnykh hromad: sutnist, osoblyvosti ta stratehichni perspektyvy [Economic development of territorial communities: essence, features, and strategic prospects]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economics and Society*. (59). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-59-65> (in Ukrainian).
8. Rezultaty doslidzhennia stanu biznesu v Ukraini v hrudni 2024 roku [Results of business condition research in Ukraine in December 2024]. (2024). *business.diia.gov.ua*. <https://business.diia.gov.ua/analytics/research/rezultaty-doslidzhennia-stanu-biznesu-v-ukraini-v-hrudni-2024-roku> (in Ukrainian).
9. Sodoma, R., Dubnevych, Yu., Markiv, H., & Shmatkovska, T. (2021). Monitorynh sotsialno-ekonomichnoho rozvytku terytorialnykh hromad [Monitoring of socio-economic development of territorial communities]. *Ahrarna polityka i vdoskonalennia ekonomichnykh vidnosyn v APK – Agricultural policy and improvement of economic relations in the agro-industrial complex*, (28). <https://doi.org/10.31734/economics2021.28.024> (in Ukrainian).
10. Yak mistseva vlada mozhe dopomohty biznesu: instrumenty finansovoi pidtrymky [How local authorities can support business: financial support tools]. (2024). *decentralization.ua*. <https://decentralization.ua/news/18312> (in Ukrainian).